

КРОКОВЕЄ КОЛЕСО ВАСИЛЯ ФАЩЕНКА

Василь Васильович Фащенко. Видатний учений, доктор філологічних наук, професор, лауреат Державної (сьогодні — Національної) премії імені Т.Г. Шевченка і найпрестижнішої в Україні премії в галузі літературно-художньої критики імені Олександра Білецького. Інтелігент і науковець найвищого ґатунку. Людина, осяяна талантом, сердечна і добра.

Літературознавець, критик, педагог. «Три творчих іпостасі за покликанням, і в кожній – праця до самозабуття», – так точно сказав Михайло Стрельбицький (випускник філфаку 1969 року. – Л.І.) у статті «Його легке дихання не повинно розвіятись» до 75-ліття Вчителя. І справді, якщо над усім замислитися, якщо все пригадати, наш професор, «попри вочевидь мужню, від дідів-прадідів свою хліборобсько-козацьку сутність, теж був наділений своєрідним легким диханням: делікатний, витончений як в аналітиці, так і в рефлексіях любовмудр».

Народився Василь Фащенко 5 січня 1929 року в селі Катюшині Томаківського району Дніпропетровської області в сім'ї хлібороба. Від батька Василя Семеновича та матері Оксани Василівни, від свого трудового роду успадкував три найважливіші риси, що визначають його як особистість: інтелігентність, яка притаманна багатьом простим українським хліборобам, обдарованість і добре серце. Шкільні роки проходили в повоєнну добу на Луганщині. Вчителі, як пригадував В.В. Фащенко, «розкривали самотню красу українського слова», а «скільки доброго зробив учитель Всеволод Іванович Сириця, який читав нам, повоєнним переросткам, літературу». Під час окупації «я «окупував» горище одного з наших сусідів, – зізнавався Василь Васильович у діалозі з В. Брюховецьким, – де той ховав багату бібліотеку. Перечитав там усього Жуля Верна, Фенімора Купера, Вальтера Скотта, Гоголя, Шевченка, Франка... Хоч у селі були німці, ми, хлопчаків, продовжували грати в Чапая, ми говорили про книжки. Десь у рівчаку (з першими цигарками) я переказував прочитані на горищі твори. Може, то й були перші «критичні» спроби інтерпретувати, якимось витлумачити написане автором. Хоч про це тоді, певна річ, і не думав, як не думав про це ще багато років по тому».

Здобувши атестат зрілості майже двадцятилітнім юнаком, спершу він «подався вчитися до Харкова, на техніку важкого машинобудування. Однак із тієї химери нічого не вийшло, довелося повернутися додому, в містечко Кремінна... Пізніше, коли назавжди полонило слово, коли з книжок Юрія Яновського, Олександра Гріна вимарилось ночами Чорне море, обрав Одесу».

Професор Арнольд Олексійович Слюсар згадував: «Пам'ятаю, як сонячного ранку, 1 вересня 1949 року, ми – семеро юнаків-першокурсників – чекали першого дзвоника на першу університетську лекцію. Підійшов стрункий хлопець, привітно посміхнувся і запропонував: «Ну що, хлопці, будемо знайомитися? Мене звуть Василь Фащенко...»

З перших днів навчання Василь Фащенко став одним із «стовпів» факультету, а потім – його гордістю. Після закінчення філфаку його як талановитого випускника рекомендували до аспірантури при кафедрі української літератури. Але трапилося непорозуміння: кафедра не отримала місць до аспірантури. В. Фащенко із гіркою іронією говорив однокурсникові А. Слюсарю: «Поїду в село, буду працювати вчителем і писатиму товсту книжку. Писатиму років з десять... А потім виявиться, що вона непотрібна». Але аспірантуру таки відкрили, і все життя вже було пов'язане з Одеським університетом імені І. І. Мечникова, в якому існувала неординарна філологічна школа, і в ній Професор залишився назавжди...

Написав кандидатську дисертацію «Новели Олеся Гончара» під керівництвом професора А.В. Недзвідського, яку захищав 4 червня 1958-го у переповненому актовому залі головного корпусу університету. Першим офіційним опонентом був поет-академік Максим Тадейович Рильський, другим — тоді проректор Одеського педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського, доцент Анатолій Анд-рійович Жаборюк (потім професор ОНУ. – Л.І.). «Дисертант виявив блискучі знання з теорії новелістики, творчості Олеся Гончара та з історії української літератури», – згадував Панас Юхимович Данилко.

Цікаво, що в останньому своєму інтерв'ю для читачів «Літературної України» В.В. Фащенко найчастіше згадував Олеся Гончара, бо цей митець для вченого – «велика частка духу, буття на цьому світі». Василь Васильович ставився до Олеся Терентійовича як до надзвичайно талановитої, духовно багатой людини: написав передмову до повного шеститомного зібрання творів. «Праця, на мій погляд, вдумлива, серйозна, багато думок своїх, непозичених, а декотрі сторінки, зокрема прикінцеві, написані просто натхненно», – це враження Олеся Гончара від передмови з листа до В. Фащенко від 10 вересня 1976 року.

Матеріали дисертації були важливим стартом для подальших досліджень і написання історико-теоретичних монографій «Новела і новелісти», «Із студій про новелу» та інших праць, які принесли досліднику визнання та заслужену славу.

Шість років (з 1957-го до 1962-го) В. Фащенко був редактором університетської газети «За наукові кадри» на громадських засадах. Василь Васильович часто згадував свою роботу в газеті. 3 жовтня 1983 року в «ЗНК» він писав: «Робота в газеті — будь ти редактором чи кореспондентом – навчить всьому: працювати напружено, пізнавати вир життя, глибинно мислити й писати стисло й жваво, відстоювати ідейно-моральні принципи, мужньо й послідовно відкривати й пропагувати нове в усіх сферах буття сміливо й натхненно. І розплачуватися за похибки та лінь – повною мірою... Сьогодні з почуттям глибокої поваги згадую товаришів, з якими мені довелося «робити» (звичайно ж, з муками і радощами) нашу рідну багатотиражку: доцента М.В. Павлюка, який передчасно пішов з життя, талановитого вченого, керівника кафедри російської мови; студента Бориса Дерев'янка — нині редактора «Вечерней Одессы», співробітників М. Саркісян та

Л. Холоденко, які вміли робити все на світі, секретаря редакції М. Г. Соколянського, який нещодавно захистив докторську дисертацію; колишніх студентів, а сьогодні відомих журналістів і письменників – П. Осадчука, поета, секретаря Київської організації СП України, Ю. Михайлика, поета, В. Мороза, поета, радіожурналіста. Вони були справжніми ентузіастами і щось із тих часів брали в життєву дорогу – робота в «За наукові кадри» активно формувала їхні особистості». Ця замітка дає уяву про те, скільки талановитих людей брали участь у творенні газети, і майже всі вони були випускниками філологічного факультету.

19 травня 1957 року за участю В. В. Фащенко вийшов спеціальний випуск газети, присвячений першому Одеському фестивалю молоді, де була опублікована поезія Максима Рильського, написана спеціально для університетської багатотиражки. У цьому спецвипуску дебютували у майбутньому відомі поети Анатолій Глушак, Юрій Михайлик, Віталій Березінський, Петро Осадчук.

«Інколи думаєш: ні, не даремно потратив страшно багато часу, бо в ті часи побачив і характери, і героїв, зрозумів, де типові характери», – говорив Василь Васильович.

З 1962-го по 1968 рік В.В. Фащенко – декан загальнонаукового факультету, проректор із заочного та вечірнього навчання (1968–1970), проректор з наукової роботи

(1970–1976). Був головним редактором наукового міжвідомчого збірника «Вопросы литературы народов СССР» (1975–1993).

Докторську дисертацію «Жанрово-стильові проблеми української радянської новелістики» Василь Фащенко успішно захистив у 1970 році, ставши тоді наймолодшим доктором філології в Україні.

Та передусім Василь Васильович Фащенко був талановитим вчителем, лектором-інтелектуалом! Його лекції — науково вагомі, дохідливі і дуже цікаві — згадує не одне покоління студентів філологічного факультету.

Секрет педагогічного таланту Василя Васильовича полягав у вмінні на хвилі власного зацікавлення літературою підвести студентів до розуміння потреби самим читати уважніше, досліджувати цю літературу. Професіоналізм лектора, його щедрість у розкритті власних відчуттів, власного осягнення художньої творчості зачаровували будь-яку аудиторію. При цьому педагог не тільки надихав нас, студентів, на літературознавчу працю, а й на пізнання глобального світу і себе як людини.

Володимир Панченко (нині доктор філологічних наук, професор Київського національного університету «Києво-Могилянська академія». – Л. І.) на 70-річчі Василя Васильовича з великим піднесенням говорив про збережений конспект лекцій курсу «Українська література першої половини ХІХ століття». Ці лекції про Івана Котляревського, поетів-романтиків, про геній Шевченка, про якого «завжди треба говорити обережно» (В. В. Фащенко), не забулися й мені з далекого і такого близького

1971-го, а лекції з новітньої літератури (на 4-у курсі ми складали іспит Василю Васильовичу і називалася дисципліна «Історія української радянської літератури») слухали ми зачаровані як майстерним словом професора, так і глибиною думок.

У слові самого ювіляра ми почули мудрі слова патріарха української філології: «Низько кланяюся усім, хто прийшов на це крокове колесо, тобто на Сонячне коло, де вітають усіх живих, скільки б їм не було років чи кроків. Низько кланяюся своєму родові, який подарував мені буття і підтримував мене тоді, коли занепадав дух. Низько схиляю голову перед тими, хто сюди не прийшов. Поки що із потойбіччя не повертаються. Але, думаю, їхні душі, які знали мене, вітають, можливо, у цьому залі.

Сімдесят... За Біблією «сім» — це символ повноти, «десять» — обмеженості. Отже, що виходить? Або я десять разів «повний», або сім разів «обмежений». Щось тут є загадкове... Так виходить, що я людина з «обмеженою відповідальністю». І можу витворяти на факультеті – хоч якийсь час – що захочу. Аж поки не виженуть у пекло чи в рай.

До речі, що таке пекло? Недавно у Павла Загребельного я вичитав, що «пекло – це місце, де немає книжки». А у Станіслава Лема я вичитав, що з допомогою книжки у голові читача можна попереставляти всі меблі. При умові, якщо до читання хоч трохи цих меблів там було.

Я народився, очевидно, не в пеклі, а в раю. У моїй хаті було три книжки: Євангеліє, «Кобзар» і «Чапаєв». Коли мені вручали Шевченківську премію, я давав інтерв'ю і назвав ці три книжки. Потім, коли послухав радіо, то почув, що у мене не три книжки було у хаті, а дві. Ви вже зрозуміли, яка книжка не згадувалась. Звичайно, я, навчаючись у початковій школі, Євангелія не читав, мені переповідала його мама. Вона дуже хотіла, щоб я був священиком. Священика з мене не вийшло, як не вийшло і легендарного командира. Арнольд Олексійович, мабуть, пам'ятає, як на військових зборах я командував «не туди» і не «ходив», а «падав в атаку».

Отже, залишилася третя книжка – Шевченкова. І я став, пробачте мені за неологізм, але я спочатку став словопивцем. Пити із книг мудрість – для мене це стало дуже важливою і радісною справою. Як і передавати цю мудрість іншим. І тоді я став слововісником. Та всі ви знаєте, що був я і слововиливайлом. Але думаю, що більше було в моїх лекціях і в моїх книгах чогось гарного, аніж словополови...

Я дуже вдячний вам за те, що ви тут говорили. Але, думаю, ви дещо перебільшили, Ну що ж, так воно, очевидно, й буває. Любов любить гіперболи. Кланяюсь низько усім, і будьте здорові! І довго-довго будьте. Спасибі!»

Як важливо сказати, а, головне, все-таки почути, щирі слова вітання. Як необхідно сказати добрі, щирі слова особисто, а, головне, за життя, а не услід, як частіше буває. На превеликий жаль, не зафіксували на відеоплівку ювілей Василя Васильовича — не залишили для історії факультету такого документа. Але його учні – працівники Одеського обласного радіо Сергій Комар та Василь Борецький (на жаль, обидва відійшли у вічність) зробили репортаж. І на фоноплівці зберігся голос нашого Вчителя, збереглися його мудрі слова про людину і вічність, zostалися його побажання нам.

У вже згаданому останньому інтерв'ю Фащенко-педагог говорив: «Задумав я написати конспект лекцій з літератури за 40 років. Це діалог із самим собою. Книжка повинна була б мати оригінальний поліграфічний вигляд. Ідею гаряче схвалив мій учень Борис Дерев'янка, можливо, мав намір і підтримати, та нагло був розстріляний найманями вбивцями. Тож, як казав Г. Маркес, я не пишу – я думаю. Ясна річ, перед студентами, яких щороку більше сотні мене слухає, виходить, що ненаписана книга слухається, ідеї роздаровуються – навіщо їх забирати з собою?» І як наголосив В.Є. Панченко у статті «Восьмикнижжя Василя Фащенко: від історії новели – до таємниць характеру»: «Лекції Василь Васильович читав усмак, вони не були для нього якимось обтяжливим обов'язком; «писані слова» (Ліна Костенко) були в ладу зі словами усними, такий собі «закон сполучених посудин»!

А у згаданому «Першоспогаді» Володимир Панченко поділився і такими своїми спостереженнями: «Я чув у своєму житті безліч промовців і лекторів, слухав українських златоустів Дмитра Павличка й Івана Драча, професора Поспелова і Джорджа Буша, блискучих ораторів Юрія Черниченка і Георгія Куніцина, але все одно це не стерло відчуття магії усного Фащенкового слова. Мені подобалися його то патетичні, то іронічні інтонації, жести, трохи лукава усмішка, короткі та завжди доречні ліричні відступи, а особливо – атмосфера думання, яка з'являлася в аудиторії під час його лекції. Подобалася культура його думки, ясно і образно донесеної...»

Працюючи на філологічному факультеті 50 років, професор творив духовну атмосферу життя на ньому. Кожна зустріч із учителем віддзеркалювала яскравість особистості, яка випромінювала світло людської гідності й мудрості. Василь Васильович був майстром у науці, був майстром і в житті. Як літературознавцю йому було властиве «збуджувальне мислення» (термін Віктора Шкловського). Цим, мабуть, і пояснюється притягальність його лекцій, зміст книг і понад 220 наукових статей, в яких поглиблено і по-новому висвітлено теорію новели, психологізму, їхнє діалогічне буття в українській та інших літературах.

В. В. Фащенко так коментував цей симбіоз суто наукового й педагогічного начал у своїй роботі: «Думку, хоч би якою вона була, можна було перевірити тільки дивлячись в очі слухачів. Це унікальна лабораторія для наукових студій. І тим, хто цього не знає, не

варто писати посібники студентам — для них ті писання залишаться сліпими і глухими. Бо момент істини – в діалозі».

І це істина. Справді, всі книги вченого, «починаючи з перших, «пропущені» через студентські аудиторії, через спецкурси й наукові гуртки. На них немає відбитку «чистого» академізму. Дослідницьке начало легко підпорядковується педагогічним потребам» (В. Панченко).

Бережемо в пам'яті слова, сказані професором Фащенком нам, студентам-філологам українського відділення: «Головне бути потрібним. Я потрібен студентам, потрібен учителям, буду й далі потрібен деякою мірою через свої книжки. Найголовніше для філолога (а філолог – це обов'язково справжня людина) – бути совісливим»...

У спадок прийдешнім поколінням професор залишив дев'ять книг. У серії «Бібліотека Шевченківського комітету» у 2005 році побачило світ видання «У глибинах людського буття (Літературознавчі студії)», що містить матеріали кількох монографій В. В. Фащенка. Вступну статтю «Ріка, що єднає століття» написав Василь Полтавчук, який разом із Марією Максимівною Фащенко виступили упорядниками збірки. До першого розділу подано «Етюди про психологізм літератури» (саме за це професор став лауреатом Шевченківської премії), другий розділ – це студії про новелу.

Донька Василя Васильовича Ярослава Машарова у спогадах «Мій батько» пише: «...Останній тиждень читав саме Хемінгуей – «По кому подзвін», автора, до якого батько дуже часто звертався протягом усього свого життя. Свідченням тому є безліч нотаток (батько майже все, окрім «снодійних» детективів, прочитував з олівцем) на полях його хемінгуейівського двотомника. Він говорив нам, що Хемінгуей геніально відтворив категорію потворного, тобто війни як явища, у своїх діалогах... Думав про ставлення письменника до творчості, кохання, смерті, згадуючи його оповідання «Сніги Кіліманджаро». Тепер я розумію, чому саме цей твір так багато значив для батька. Сюжет його відомий... Увага героя зосереджується на тому, що він встиг і чого не встиг написати. Так виникає мотив не написаного — причини постійного дискомфорту в душі митця. Різними олівцями (мабуть, не раз батько звертався саме до цих моментів оповідання) підкреслено в тексті дієслово «писати» в усіх граматичних формах. Окремо батько виділив слова з внутрішнього монологу Гаррі: «Так мало часу, що здається, можна вкластися в один абзац, аби тільки встигнути...» Ці роздуми героя, а, скоріше, самого Хемінгуей, батькові були дуже близькі, тому що він сам завжди перебував у процесі писання, навіть тоді, коли не сидів за письмовим столом, а займався цілком буденними справами. Безліч не написаного залишилось і через нестачу часу, і, звичайно, через хворобу. Батькові як творчій особистості завжди боліло те, що він ще не написав...»

Як лірично-філософськи написала дружина професора Марія Максимівна у «Вступних заувагах» (Діалоги В. Фащенка із прихильниками та опонентами) до біобібліографічного покажчика, укладеного нею та доцентом В.Г. Полтавчуком: «Василь Васильович залишив своїм учням засіяне поле ідеями, оцінками, міркуваннями, сумнівами, пошуками, залишився відкритим для розмови, полеміки. Думаємо, що коли хтось знайде на цьому полі поживне зерня і виростить свою квітку або із живого стебла виріже сопілку і потягне власну мелодію, то це й буде тим, що зведе сенсом буття і діяння. Слідом на Землі Василя Васильовича».

Любов ІСАЄНКО.

// Чорноморські новини. – 2015. – 31 січ. (№ 7)